

TRANS-ATLANTIK V PREVODU NIKA JEŽA

Niko Jež je v svojem prevodu Gombrowiczevega *Trans-Atlantika* upošteval za prevajalca najpomembnejše razmerje do izvirnika in avtorja. Razbral, razumel in rekonstruiral je v izvirniku vsebovan model sveta in podal kolikor mogoče celosten ekvivalent znotrajbesedilnega sporočanj-skega položaja. Izpostavil je razmerja med evociranim modelom sveta in jezikom skupaj s presupozicijami, vpisanimi v medbesedne zveze. Prevod na eni strani presuponira informacije, znane slovenskemu naslovniku, na drugi strani pa hkrati približuje poljsko kulturo. Prevod osvetljuje izjemnost Gombrowiczeve proze, ne da bi izpustil ludistični vidik, čeprav je bilo to glede na objektivne razlike med jezikovnimi sistemoma poljščine in slovenščine ter sistemoma literarne tradicije zelo težko doseči.

prevajanje, poljska kultura, plemiška gavenda, pripovedni postopek, domovina, W. Gombrowicz, *Trans-Atlantik*, N. Jež

Niko Jež in his translation of Gombrowicz's *Trans-Atlantik* took into consideration the relationship towards the original and the author, which is the most important for the translator. He deciphered, understood, and reconstructed the model of the world from the original and offered as complete equivalent of the inner-textual narrative perspective as possible. He exposed the relationships between the evoked model of the world and language, together with presuppositions, implied in inter-lexical relations. The translation on the one hand presupposes the information known to the Slovene audience, on the other hand it brings closer the Polish culture. It highlights the exceptional quality of Gombrowicz's prose, without leaving out its ludistic aspect, despite the fact that this was extremely difficult considering the objective differences between the linguistic systems of Slovene and Polish and their literary traditions.

translation, Polish culture, aristocratic *gavenda*, narrative process, homeland, W. Gombrowicz, *Trans-Atlantik*, N. Jež

*Trans-Atlantik*¹ je za romanom *Ferdydurke*, ki je v slovenskem prevodu izšel leta 1974, in *Pornografijo* iz leta 1986, oba je prevedla Katarina Šalamun-Biedrzycka, tretji roman Witolda Gombrowicza, preveden v slovenščino. V obširnem uvodu k slovenski izdaji romana *Ferdydurke* Katarina Šalamun-Biedrzycka predstavlja avtorja, pri čemer navaja v svojih prevodih številne primere iz njegovih del. Pri

¹ Prim. Witold GOMBROWICZ, *Trans-Atlantyk*, Pariz: Instytut Literacki, 1985 (Biblioteka »Kultury« 186) – vse opombe in poljski navedki so iz besedila te izdaje. Številke strani so navedene v oklepaju.

predstavljanju Gombrowiczeve ustvarjalnosti veliko pozornosti posveča *Trans-Atlantiku*, zato iz romana izbira značilnejše odlomke. Vendar pa je popoln prevod romana v Sloveniji izšel leta 1998 v prevodu Nika Ježa.² Prevod je doživel zelo dober sprejem, o čemer priča tudi prestižna nagrada Antona Sovreta v letu 2000 za dosežke na področju umetniškega prevajanja, ki je bila priznana prevajalcu.

Gombrowiczevo pisanje je izjemno zapleteno, razpeto med nasprotnima poloma univerzalnosti in poljskosti, kar je brez dvoma za bralca in prevajalca izziv, ki postavlja zelo visoke zahteve. Univerzalen je svetovni nazor, vpisan v roman, temelječ na igri nasprotij med delnimi resnicami in željo po popolnosti, ki pa je ni mogoče doseči drugače kot z dosego stanja potencialnosti, večne neuresničitve in sposobnostjo večnega spreminjanja. Kajti to, kar najbolj ogroža človeka in kulturo, ki jo človek ustvarja, je okostenelost v Formi. Nasprotje Obliki je Kaos, torej določena potencialnost. Tudi njegova prevlada je enako pogubna kot zaprtost v Obliko. Zato neprestano preseganje Oblike, nezaupljivost do nje sprošča v Kaosu skrite možnosti. Gombrowicz se giblje med številnimi besedili, obenem pa, tudi z njihovo pomočjo, izstopa iz družbenih, kulturnih in literarnih predstav. Njegove izjave o umetnosti imamo lahko – kot je to želel Głowiński – tudi za metaliterarne.³

Kot poljska specifika nastopa podoba o lastni kulturni in miselni pripadnosti, prikazani prav z vidika Forme (navad, kulturnih, političnih, družbenih stereotipov ipd.), ki je na eni strani bistvena za nacionalno in kulturno identiteto, na drugi pa omejuje možnosti posameznika in skupnosti, kadar se izkaže za mehanizem, posnemanje določenih gest, ki veljajo za pravilne, a so notranje prazne. To ne pomeni, da gre za zavračanje lastne istovetnosti, temveč prej njen ustvarjalni pretres z namenom, da se razkrije vse bogastvo njene potencialnosti. Od tod v njegovih delih razpetost med privlačnostjo in zavračanjem, temelječe na igri nasprotij, profanacij in sakralizacije. Prav to pa narodovo obremenjenost razkriva kot izvir novih vrednot, pod pogojem, da si jih posameznik uzavesti in jih presega.

Trans-Atlantik na pripovedni in jezikovni ravni vsebuje podobo poljske kulture, ki jo v precejšnji meri aplicira že sam način oblikovanja izjave predvsem na leksikalni in skladenjski ravni, kot tudi na ravni stilističnih vzorcev. Tej podobi se pridružujejo miselni vzorci, povezani z dvema sklopoma zemljiško-plemiške kulture skupaj z njunimi miti in običaji: z lovom in pravdanjem ter spori zaradi posesti. V jeziku in načinu poteka pripovedi je zgoščena podoba poljske kulture skupaj z njenimi stereotipnimi predstavami, izraženimi v miselni podobi domovine. Tega se je zavedala – kot se zdi – Katarina Šalamun-Biedrzycka, ko je v uvodu k *Ferdydurke* v zvezi s *Trans-Atlantikom* zapisala: »Na žalost seveda ne moremo navajati cele knjige, pripovedovanje o njej brez njene stilistike pa bi bil nesmisel.«⁴

² Prim. Witold GOMBROWICZ, *Trans-Atlantik*, prev. N. Jež, Ljubljana: CZ, 1998 – vse opombe in slovenski navedki so iz te izdaje. Številke strani so navedene v oklepaju.

³ Prim. Michał GŁOWIŃSKI, Wokół recepcji Gombrowicza. Wprowadzenie, *Pamiętnik Literacki* 64/4 (1973), 246.

⁴ Katarina ŠALAMUN-BIEDRZYCKA, Witold Gombrowicz i »Ferdydurke«, v: Witold Gombrowicz, *Ferdydurke*, prev. K. Šalamun-Biedrzycka, Ljubljana: CZ, 1974, 35.

Niko Jež je bil pri prevajanju *Trans-Atlantika* prisiljen ne le ohranjati notranjo koherenco smisla, ustrezno izvorniku, temveč tudi osvetliti njegovo dialoškost v perspektivi poljske in slovenske kulture. Pri tem je bil nadvse pomemben izbor pripovednega postopka. Gombrowiczev pripovedovalec je govorec, ki izkorišča vzorec plemiške gavende (iz polj. tradicije – ustnoslovstvena literarna vrsta tradicionalne povesti). Ker nastopa znotraj resničnosti svoje zgodbe, vanjo spada kot oseba, obenem razkriva svoja opozicijska stališča v razmerju do slogovnih oblik in vsebin, ki jih le-te evocirajo, značilnih za gavendo. Pripovedovalec je glede na svojo vednost o svetu pogosto omejen, zato ne zna izpeljati konceptualizacije svojih opažanj v novem (argentinskem) okolju. Skladnja, fonetika in morfolologija njegovih izjav je iznakažena, kar izvira iz njegove revne podobe sveta, ki se skriva za njo. V njem izoblikovane mehanizme predelovanja informacije je ustalil stereotip, ki je onemogočil možnost nadaljnega spoznavanja in konceptualizacije, obenem pa se je razkrila tudi odsotnost distance do resničnosti.⁵ Tako naivni pripovedovalec soobstaja s kritičnim pripovedovalcem, ki se ponaša z miselnimi sredstvi za konceptualizacijo sveta.⁶ Zaradi medsebojnega prenikanja njegovih jecljajočih izjav – v vrenju kramljajoče naracije gavende so večkrat nelogične – z intelektualizirano refleksijo, v kateri ne moralizira, ampak poskuša intepretirati svet, nastaja vtis, kot da bi šlo za navedke tujega in lastnega (sarmatskega) gledišča. Ta dva pripovedna položaja povezuje narativna poetika, zgrajena na ritmiziranju izjav v obliki notranjih rim v povedi ali številnih zvočnih ujemanj. Struktura pripovedovalčevega jezika ustvarja vtis medsebojnega posmehovanja, kar povzroča distanco do obeh svetovno-nazorskih stališč, izraženih v pripovedi.

Prevajalec se je predvsem pustil voditi besedilu izvornika in iskal ustrezen ekvivalent Gombrowiczevega stila. Zavedal se je dvojnosti pomenskih in formalnih zvez in njihove ritmizacije, ki je dosežena s ponovitvami različnih slovničnih kategorij, kar je opazno že na samem začetku romana, te namreč pripovedovalčevo izpoved približujejo gavendi.

V slovenskem prevodu so ohranjene ponovitve besed in skladijskih konstrukcij, podobno tudi leksikalne ustreznice, katerih izbor je utemeljen z literarno funkcijo asociacij, razvejenih po celem romanu. Temu se pridružuje pripovedni ritem, znan iz poljske plemiške gavende s primesjo skandiranja pri molitvi litanij, kar izpoved naredi dramatično, saj izvira iz želje po ohranitvi svetosti in njenega ponižanja v stiku s konkretnimi dogodki. Za roman značilno razumevanje poljske usode v kategorijah svetosti in prekletstva, posameznika in skupnosti je prevajalec dosegel, čeprav na nekoliko drugačen način, kajti prizadeval si je, da bi ohranil ustrezne pomenske zveze v svojem jeziku. Zato »Kluski« (cmoki) niso »stari« (pridevnik »stari« ima širok pomenski spekter), temveč 'nesveži' (postani), »Življenje« pa iz »nepretrganega« (kar se v izvorniku veže na območje sacrum) postane

⁵ Prim. Ewa SŁAWKOWA, *Trans-Atlantyk Witolda Gombrowicza*, Katowice: Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, 1981 – o jeziku *Trans-Atlantika*.

⁶ Prim. Stefan CHWIN, Sarmata kontestujący, *Ruch Literacki* 4 (1975) – o konstrukciji pripovedovalca v *Trans-Atlantiku*.

'vztrajno', s čimer je gledišče z življenja kot univerzuma predstavljeno na subjekt, ki si prizadeva ohraniti svoje lastno življenje. Medtem pa »Gora« dobiva v splošnem okviru univerzalne lastnosti za vse tiste, ki jo skušajo osvojiti. Zloženska »trudapolna« usmerja pozornost na območje sakralnega, medtem ko je pri Gombrowiczu »žmudna« (naporna) gora. Vendar je bilo zelo dosledno ohranjeno ravnovesje med »zgoraj« in »spodaj«, med »svetostjo« spovedi in pozemeljsko, telesno »grešnostjo«. Niso čisto jasne prevajalčeve spremembe pri pisanju velikih začetnic. Lahko domnevamo, da ob razumevanju interpretacijskega načela Gombrowiczevih opozicij z veliko začetnico poudarja besede, ki konotirajo vzvišenost, z malo začetnico pa označuje tiste, ki se navezujejo na nizkost. To načelo bi moral upoštevati tudi pri ustreznih, ki se navezujejo na pritlehnost delovanja (»Prekletstvo«) in njegove posledice (»Ponižanje«), kar je prevedeno kot 'sramota', vendar zapisano z malo začetnico (v pomenu sramovanja zaradi storjene napake, torej neznatnega spodrsaljaja, ne pa kar celega življenja). Če je tako, potem grafično ohranjanje opozicije zbuja vtis, da prevladuje vzvišenost, kar ni bila intenca romana.

Svetovni nazor gavende, na katerega v romanu navezuje predvsem jezikovna stilizacija na poljščino 17. stoletja, zlasti na *Spomine Chryzostoma Paska* in na gavende Rzewuskega iz 18. stoletja, nakazuje omejitev na lastni prostor in zaprtost za vse, kar je tuje. Gavenda je povest, temelječa na ustnem izročilu, ki resnično oživlja predvsem pretekle dogodke, celo daljne pohode in vojne v tujini, a vse tisto, kar je zunanje, je navadno izraženo z lastnim junaštvom in žrtvovanjem s stališča domačega ognjišča in ustaljenih vzorcev. Izjemna priljubljenost te vrste in njenega sloga v davni Poljski je presegala meje literature, postala je tudi oblika družabnega vedenja, sledove tega pa lahko najdemo še v pripovedništvu dvajsetega stoletja.

Pripovedni postopek, značilen za gavendo, postane zaradi svoje svetovno-nazorske zaznamovanosti učinkovito sredstvo za Gombrowiczevo igro, s katero odpira polemiko o poljskosti, pa tudi o zaprtosti v Formi. Če avtor uporablja pripovedni postopek gavende, ker v njem odkriva sintezo poljskosti (tudi iz zornega kota emigranta),⁷ je za prevajalca iskanje ustreznega ekvivalenta v slovenski kulturi predstavljalo določene probleme. Znašel se je namreč pred dvojno zahtevo: nujnostjo zvestega posredovanja modela sveta, navzočega v izvorniku in obenem izražene na jezikovni ravni, in zahtevo po upoštevanju kulturne zavesti naslovnika prevoda. Le zvesto ohranjanje ravnotežja med tujim in domačim lahko zagotavlja ustrezno sporočilno vrednost prevoda.

Gavenda kot literarna vrsta je slovenski kulturi in literaturi tuja, vendar lahko določene pripovedne oblike, ki so ji blizu, najdemo v spominih, povestih in pridigah iz 17. stoletja, predvsem pridigah Janeza Svetokriškega (Tobia Lionelli), čeprav je bila njihova intenca drugačna. Posebej primeren je pripovedni vzorec, navzoč v pridigah Janeza Svetokriškega, uporabljen brez moralizatorske note, vsebovane v eksemplih. Pri Gombrowiczu namreč deluje nasprotje, ki ga ni mogoče izločiti, med

⁷ V pogovoru z Dominiqueom de Rouxom je Gombrowicz rekel: »*Trans-Atlantik* se mi je porodil nekako tako kot *Pan Tadeusz à rebours*.« (Dominique de ROUX, *Rozmowy z Gombrowiczem*, Pariz, 1969, 93.)

tem, kar je moralno, in tem, kar velja za nemoralno. Nasprotje moralno – nemoralno je eno izmed pomembnejših nasprotij njegove ustvarjalnosti. Ko je prevajalec izbral slogovni vzorec v obliki slovenskih pridig iz 17. stoletja, s tem ni našel le podobnega časovnega stilizacijskega vzorca, temveč je bil lahko prepričan, da naslovnik ne bo zavrnil prevoda kot besedila, ki je popolnoma tuje njegovi zavesti, in bo tudi dojel smisel Gombrowiczeve igre. Toda močnejša tradicija slovenske povesti pojasnjuje, zakaj v *Trans-Atlantiku* ni jasno določenega profila zgodbe, ki vendarle nima enotnega sižeya.⁸ Pridigarski vzorec, zaradi vzporejanja s tradicijo povesti zaznamovan tudi moralistično, je omogočil v prevodu rekonstruirati opozicijo moralno – nemoralno.

Sledove take prevajalčeve zavesti lahko najdemo v določenih prevajalskih izborih. Načelno se izogiblje slovski arhaizaciji na ravni pomensko praznih arhaizmov, takih, kot so zaimki, vezniki, členki, ki ne obremenjujejo sporazumevanja. Najpogosteje izvede v aktualni obliki, včasih modificira njihovo rabo. V romanu najpogosteje uporabljeni veznik »tedy« (tedaj) – namesto današnjega »zato«, »torej« – je eden izmed takih arhaizmov, ki dajejo zgodbi posebno barvitost. V prevodu je rabljen kot »tedaj« (npr. na str. 16), včasih pa ga nadomesti prislovni »takrat« (11), kar, čeprav je to sicer mogoče, pri razbiranju smisla nekoliko modificira vzročno-posledično zaporedje pripovedi. Pri tem gre za izogibanje ponavljanju, ki je v izvorniku namerno in ritmizira pripoved. Prevajalec je torej uporabljal sinonime ali dvojni pomen besed, npr. vezniški in prislovni, kot je to v primeru »tedaj«.

Izogibanje pogostim ponavljanjem ne velja le za prevajanje arhaiziranih vezniških in zaimenskih oblik, temveč tudi za glagol. Stara oblika 'powiadać' (praviti, povedati, reči) navezuje na biblijsko sakralnost v Wujkovem poljskem prevodu (»Zaprawdę powiadam Ci ...«), torej se sklicuje na univerzalne in razodete resnice, zaznamuje pa tudi izjemnost akta njihovega izrekanja. Ta glagol je navadno preveden z glagolom 'reči'. Vendar je v primeru ponavljanja tega glagola v bližnji soseščini uporabljen drug glagol s pojasnilom, npr.: »zatorej pristavim« (16). Tu ne gre le za ponovitev glagola, temveč tudi za spremljajoči ga veznik, enkrat v arhaični obliki »tedy«, drugič v sodobni »więc«. Če bi se prevajalec odločil za sodobno obliko, bi moral dvakrat ponoviti »rečem tedaj«. Čeprav se izogiblje – po njegovem mnenju – preveč vsiljivim ponovitvam (kar je značilna sestavina gavende), pa obenem poudarja dvojnost Gombrowiczevega pripovedovalca: naivnega, potopljenega v svoj zgodbeni svet, in kritičnega, razdirajočega okostenelo obliko. Obenem naslovniku prevoda razkrija avtorjevo igro, ki bi bila lahko brez poznavanja poljskega konteksta nerazumljiva.

Drugače pa je v okviru skladnje. Tu je popolnoma navzoč slog izvornika. Niko Jež se pri tem, ko sledi izvorniku, zaveda, kateri slovenski vzorec ponuja soroden ekvivalent. Na Gombrowiczevo stilizacijo se tu navezuje ustrezna časovna perspektiva, zaradi navezovanja na reference pri Janezu Svetokriškem je lahko v

⁸ Prim. Matjaž KMECL, *Mala literarna teorija*, Ljubljana: Borec, 1976, 293–297; Miran HLADNIK, *Slovenska kmečka povest*, Ljubljana, 1990.

opozicijskem razmerju do vsebine. Torej ohranja vse ponovitve skladenjskega ritma z glagolskimi klavzulami povedi, pogosto z večstopenjsko zloženostjo, vrinjenimi stavki in ponovitvami gramatičnih kategorij, kar ustvarja digresivnost skladenjskega niza: »Zachowaniem i układem swoim niezwykły wzgląd na wysoką godność swoją wykazywał (poudarila B. T.) i każdym swym poruszeniem honor sobie świadczył, a tyż i tego z kim mówił sobą silnie bez przerwy *zaszczycał*, że już to prawie na kolanach z nim się *rozmawiało*.« (16.)

V prevodu je ohranjena zgradba nepričakovanih stavkov pred vejico in pred piko: »Z obnašanjem in dostojnostjo svojo izjemen je obzir na svoje visoko dostojanstvo *kazal* in s slehernim premikom je sebi spoštovanje *izkazoval*, pa je tedaj tudi tega, s komer je *govoril*, na moč in brez predaha s sabo *častil*, da se je z njim malone na kolenih *govorilo*.« (18.) Vendar prevajalec ni mogel zmeraj ohraniti deležniške klavzule. Tako ni mogoča klavzula s tvornim pridevniškim deležnikom: »A gdy tam w dali, za wodą krew, tu tyż krew; i Tomasza krople za sprawę mą *wyciekające*.« (59.) To izvira iz sistema slovenskega jezika, v katerem je tovrstni deležnik redko uporabljen, v govornem jeziku pa ga sploh ni. Nadomeščajo ga predmetni in prilastkovi odvisniki podrednih zvez ali trpne glagolske oblike na *-ti, -ta, -te*. To zadnje uporablja tudi prevajalec: »In medtem ko tam daleč, čez vodo, teče kri, teče kri tudi tukaj; in Tomaszewe kaplje, *prelite* zaradi mene.« (59.) Ohranjene pa so zaključne stavčne konstrukcije s trpnim pridevniškim deležnikom.

Glagolsko zaključene povedi so tipične za pridige Janeza Svetokriškega, npr.: »[I]nu *ſvoie nage bele perſiji kasala*, roshenkranz v rokah *dershala*, inu s 'taistim *ſe je igrala*, *ſvoie tovarshize motila*.«⁹

Druga slogovna sredstva iz okvira gramatičnih kategorij, izvirajoča iz stilizacije pripovednega postopka gavende, je prevajalec ohranjel toliko, kolikor mu je to dopuščal lastni jezikovni sistem. Njegov prevod se opira na ustrezno razbiranje izvornika in prenašanje le-tega v ustrezni spoznavno-interaktivni okvir slovenskega jezika in kulture. Obenem jezikovna vsebina romana obstaja v skoraj identičnem scenariju.

V tem zelo uspelem prevodu je osrednji prevajalski problem ključna opozicija (»synczyzna-ojczyzna«), temeljna za razumevanje in razbiranje Gombrowiczevega pojmovanja poljske usode, zaznamovane z vzvišenostjo in ponižanjem. Gombrowicz s prijemom »ohranitve v spominu« uporablja cel pomenski spekter besede »ojczyzna« (domovina). Ta sicer ni zmeraj verbaliziran. Skozi stilistiko, semantiko in leksiko, ki spodbujajo željo po soočenju z drugimi teksti kulture in zgodovine, ga razbira udeleženec poljske skupnosti in tisti, ki pozna to skupnost in njeno zgodovino. Razumevanje in deverbilizacija prevajalcu nista bila problem, kot pričajo njegovi prevajalski izbori. Problematična je postala sinteza interpretacije sveta, vpisana v poljsko besedo »ojczyzna« v idiomatski in sozvočni zvezi »synczyzna-ojczyzna«. Rimano izglasje obeh sestavin navezuje na naslednji, pomensko nezanemarljiv člen – 'obczyzna', ki je, sicer neubeseden, v sozvočju z

⁹Janez SVETOKRIŠKI, Lepa grešnica (Sacrum promptuarium, 1691), v: *Slovenska zvrstna besedila*, Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1993, 464.

obstoječo zvezo v romanu. Prikažejo se opozicije: mlad – star, sedanost – preteklost, nezrelost – zrelost, možnost – izpolnjena forma, posameznik – skupnost, domač – tuj. Na takih nasprotnih parih so utemeljeni stereotipi, vsi skupaj pa oblikujejo zgodovino poljske usode; vpisani so v jezikovno podobo besede »ojczyzna« (domovina).

V odlični pomenski razčlembi besed *Heimat, Vaterland, ojczyzna* in *rodina* je Anna Wierzbicka opozorila na pomenske razlike med nemškimi in ruskimi ustrezniki »ojczyzny«, izvirajoče iz drugačne kulturne in zgodovinske tradicije.¹⁰ Ob rekonstrukciji širšega pomenskega območja pojma je – kot bi rekel Langacker – ustvarila mrežni model tega pojma, v katerem je več vstopnih točk do pomena, skupaj pa tvorijo zapletene povezave. Te povezave lahko vsrkajo opozicije v obliki metaforičnih in metonimičnih širitev. Med njimi so kot specifično poljske take, kot: domovina – rojaki (poudarjena krvna zveza), domovina – skupnost, domovina – tujina; oblikujejo zavest, ki je bistvenega pomena za obstoj naroda.

Zvezo domovina (»ojczyzna«) – rojaki je mogoče besedotvorno izpeljati iz besede oče (ojciec), vendar – kot piše avtorica – zveza z očetom ne označuje toliko samega očeta, kot očete, torej prednike. Ti pa spet kažejo tako na preteklost kot tudi na sorodstveno zvezo, ki vodi k staršem. Privilegirano mesto pripada materi, ki daje varnost, ne postavlja zahtev, se žrtvuje za svoje otroke. Kolokacija »łono ojczyzny« (naročje domovine) izpostavlja to pomensko zvezo. Domovina je bila v poljski kulturi personificirana v obliki obupujoče matere nad skupnostjo otrok. Ta skupnost ohranja spomin na mučeništvo, torej narodovo usodo. Zaradi sorodstvenih vezi lahko od skupnosti rojakov – matere in otrok – pričakujemo obojestransko spoštovanje. Pojavi se moralna obveznost ljubezni (mati – domovina), oddolžitve z ljubeznijo in žrtvovanjem in v to vpisana dolžnost. Vendar jo spremlja drugačna modalnost kot pri izpolnjevanju obveznosti npr. do pojma *Vaterland*. »Morati« zdaj nadomesti »hoteti«. Kajti drugačna je poslušnost do matere, drugačna do očeta. Pomembna semantična sestavina spektra besede *oczyzna* je prepričanje, da domovina ni nujno velika, lepa in da naj bi nudila nekaj dobrega. Domovine si, tako kot očetov, ne izbiramo, čeprav je mogoče imeti drugo domovino, na kar je imela svoj vpliv zgodovina. Vendar je moralno oporečno zavreči domovino zaradi drugega kraja iz čisto konformističnih razlogov, kar naj bi kazala idiomatska forma: »kjer mi je dobro, tam je moja domovina«.

Maksimalni pomenski obseg pojma »ojczyzna« obstaja v zavesti Poljaka, čeprav je, odvisno od zgodovinskega trenutka, različno profiliran.¹¹ Pomenski premiki so lahko celo zelo veliki. Tudi Gombrowicz je za svoj čas izvršil profiliranje pojma in s tem povzročil dolgotrajno odklanjanje poljskih emigrantskih središč. Izpostavil je opozicijo »ojczyzna – obczyzna« (domovina – tujina) in »ojczyzna – rodacy«

¹⁰ Prim. Anna WIERZBICKA, Słownik kluczem do historii i kultury. »Ojczyzna« w językach niemieckim, polskim i rosyjskim, v: Ista, *Język, umysł, kultura*, wybór prac pod redakcją J. Bartmińskiego, Varšava: PWN, 1999, 450–289.

¹¹ Prim. *Profilowanie w języku i w tekście*, ur. J. Bartmiński, R. Tokarski, Lublin: Wydawnictwo UMCS, 1998.

(domovina – rojaki) ter temu podrejene opozicije sedanjost – preteklost, mladost – starost.¹² V besedi »obczyzna« (tujina) ni poudaril izgnanstvo npr. »na obczyznę« (v tujino), ampak tujost, s čimer je utrjeval stereotip.

V romanu *Trans-Atlantik* je idealni Poljak major Tomasz, neskladnost stereotipa z resničnostjo in njegovo umetno delovanje predstavljata poslaništvo, člani Viteškega reda Ostroge pa ponazarjajo fantastično glorifikacijo mučeništva. Edino Major deluje v skladu s pričakovanji skupnosti. Drugi na dva različna načina tvorijo nepristno poljskost: prvi – evforično in idilično, drugi – mazohistično. Če si pobliže ogledamo Majorja, vidimo, da v njegovi zavesti tičita zarodka obeh stališč, npr. v izjemni skrbi za čast, ki je tesno povezana s spoštovanjem in ljubeznijo do domovine. V njeno bran ni pripravljen žrtvovati le svojega življenja, temveč tudi življenje svojega ljubljene sina, če se bo ta prepustil nemoralnemu Gonzalu. Končno je sina žrtvoval že prej, ko ga je poslal v boj za obrambo domovine. Vendar tega ne doživlja tako boleče kot pozneje kazni, ki mu jo odmeri. Kljub vsemu pa samo on ne teži k temu, da bi presegel usodo svojega naroda. Vsi drugi počno prav to.

Majorjev sin je v svoji mladosti dojemljiv za oblikovanje. Poslušen očetu nima lastne osebnosti in ni pripravljen podedovati niti očetovih lastnosti niti prednikov. Je v stanju popolne potencialnosti. Postane lahko kdorkoli. Ignacij ima brez dvoma čar in željo po življenju, medtem ko je modelni Poljak rezultat zgodovine, kulture in okolja. Gonzalo predstavlja tujca, za katerega je značilna patološka nemoralnost v delovanju in v okolju, ki mu pripada in ki ga ustvarja v blišču Estance. Zaveda se, da lahko sklene sporazum z Ignacijem.

Pripovedovalec romana – kot ugotavlja Stefan Chwin – se ne izreka za nobeno od nasprotujočih si strani domač – tuj. Istoveti se z nasprotniki opozicije znotraj skupine rojakov in skupnosti, kot tudi opozicije domač – tuj. Ne izreka se niti za nepristno idiličnost domovine niti za njeno tragičnost, podobno kot ne zagovarja upora zoper tradicijo in konzervativnost.¹³ Zato pa na moč poudarja opozicije, ki jih vsebuje pomensko polje domovine, in so zaradi stereotipizacije nepristne. Zato ne morejo privedi do preseganja poljske usode.

Prevajalec, ki pozna zgodovinsko in kulturno zapletenost poljske besede »ojczyzna« in tudi Gombrowiczeve ustvarjalnosti skupaj z njenim kontekstom, se je znašel pred posebej težkim vprašanjem, ne glede na to, da prevod ocenjujemo kot zelo uspel. Dodatno težavo je predstavljalo sozvočje »synczyzna-ojczyzna«, izvira joče iz vzporejanja stereotipa z neologizmom »synczyzna«. Pisatelj ga je uvedel namenoma, da bi poudaril dvojno delovanje stereotipa, ki je prav toliko dobro kot tudi slabo in karikirano. Poleg tega mu je tak prijem omogočil poudariti grotesknost zlorabljanja stereotipa.

Najti v slovenskem jeziku ustreznico za besedo »ojczyzna« ni bilo težko. *Domovina* je v sodobni slovenščini opredeljena v pomenu rodnega kraja, v katerem se prebiva.¹⁴ Nastopa v zvezah »zapustiti domovino, vrniti se v domovino, umreti za

¹² V tej zvezi doslej nihče ni opozoril na vlogo, ki dopolnjuje pomensko polje vzajemnih odnosov med izrazom *ojczyzna* in *poljska gostoljubnost*.

¹³ Prim. Stefan CHWIN, n. d.

domovino, ljubezen do domovine«. »Domovina« ne implicira krvnih vezi z družinskimi zvezami, sorodstvom, niti čustvenih zvez s širšo skupnostjo. Pojem je profiliran s stališča »doma«, torej kraja, podobno kot izraz »domačija« – hiša z gospodarskimi poslopji in zemljo¹⁵ – v visokem stilu je uporabljen v pomenu »domovina«. Pomenski obseg je v zvezi s tem omejen ozemeljsko, označuje človekovo najožje okolje in deželo njegove kulture. Brez dvoma bi bilo mogoče reči »domovina-slovenščina«, kajti skozi stoletja sta bila prav jezik in njegova kultura odločilna za družbeno skupnost.

Niko Jež je kot ekvivalent zavrnil izraz »domovina« in poiskal drugačne ustreznice, ki izraziteje izražajo čustveno zvezo s preteklostjo. Izbral je dve ustreznici: »očetovina« in »očetnjava«. Uporablja jih glede na kontekst izjave, npr.

In jaz bi bržkone Poljak ne bil, ko bi Sina proti Očetu ščuval; vedeti moraš, da Poljaki Očete svoje izjemno spoštujemo [...] Zakričal je: – Pa kaj ti je treba biti Poljak?!

In nadaljuje: – Je bila usoda Poljakov doslej tako bleščeča? Mar se ti tvoja poljskost ni uprla? Ti ni še dovolj Muk? Večnega Trpičenja, Natezanja? [...]

Tedaj sem vzkliknil: – Molči, prekini svoje čenčanje, kajti nemogoče je, da bi jaz zoper Očeta in Očetovino nastopil, pa še v trenutku takem, kot je zdajle! Zagodrnjal je: – K vragu z Očetom in Očetovino! Sin, sin, to je pravo, to razumem! Kaj ti bo Očetovina? Ni boljša Sinovina? S Sinovino si nadomesti Očetovino, pa boš videl. (63.)

Pogovor med pripovedovalcem in Gonzalom odpira vprašanje o smiselnosti žrtvovanja, trpljenja in družinske povezanosti z domovino, temelječe na čaščenju in predanosti:

To już chyba ja Polakiem nie byłbym, gdybym Syna przeciwko Ojcu buntował, wiedz, że my, Polacy nadzwyczaj Ojców naszych szanujemy [...] Wykrzyknął: – A po co tobie Polakiem być?!

I mówi: –Takiż to rozkoszny był dotąd los Polaków? Nie obrzydła tobie polskość twoja? Nie dość tobie Męki? Nie dość wiecznego Umęczania, Udręczenia? [...]

Krzyknąłem tedy: – Milcz, zaprzestań Namowy swojej, bo niepodobna rzecz abym ja przeciw Ojcu i Ojczyźnie, a jeszcze w takiej jak obecna chwili! Mruknął: –Do diabła z Ojcem i Ojczyzną! Syn, syn, to mi dopiero, to rozumiem! A po co tobie Ojczyzna? Nie lepsza Synczyzna? Synczyzną ty Ojczyznę zastąp, a zobaczysz! (63.)

Bogokletstvo je bilo izvršeno v grotesknem jezikovnem položaju, sozvočje je žaljivo, razburja, njegova absurdnost pa obenem zbuja smeh. »Očetovina« poudarja dedno razmerje z očetom v izjavah: »sinovi so očetovino delili« (synowie odziedziczyli ojcowiznę), »živeti na očetovini« (żyć na ojcowiznie).¹⁶ Ne nanaša se na bližnjo ali daljno domovino (ojczyzna), ampak je z njo povezana s pojmom »domačija«. Poudarjen položaj dedovanja usmerja bralčevo pozornost k družinskim

¹⁴ Prim. SSKJ.

¹⁵ Prim. op. cit. 459.

¹⁶ Prim. SSKJ.

razmerjem in s tem približa določen pomenski spekter *ojczyzny* z njenim zgodovinskim in kulturnim zaledjem. Besedotvorno analogno narejen neologizem učinkuje enako groteskno kot v poljskem izvorniku.

Prevajalec se je zavedal nezadostnosti izbranega ekvivalenta v razmerju do drugih položajev v romanu, kajti »očetovina« vendarle ni »domovina«. Zato je segel po starinskem imenu za domovino, to je »očetnjava«. Beseda tu izpolnjuje svojo vlogo, saj ohranja pomensko zvezo med očetom, vendar premalo izpostavlja absurdnost izraza »synczyzna«. Zato je uporabljata takrat, kadar gre za zvezo s skupnostjo in častjo te skupnosti, npr. v prizoru, ko prepričuje rojake o čistih namenih fingiranega dvoboja. Pri iskanju ekvivalenta jezikovni podobi sveta, vpisanega v pojem »ojczyzna«, se prevajalec kljub veliki pozornosti, ki jo je posvečal rekonstrukciji celostnega pomenskega območja besede, ni izognil napaki. Poljska *ojczyzna* je personificirana, v prevodu pa je ime za »domovino« preoblikovano v 'človek polskega imena'.

Vendar je kljub tej pomoti načelna Gombrowiczeva zamisel, povezana z uporabo stereotipa v romanu z namenom, da pokaže nemožnost njegove mehanične uresničitve, v prevodu berljivo in literarno dobro izražena. Dvojna ekvivalentizacija pojma dokazuje, da obstajajo težave s prevajanjem izrazov in pojmov, ki spadajo v konceptualizacijo drugačne kulture in zgodovine. To je posebej pomembno takrat, ko postanejo predmet stereotipizacije. Zato izbor Nika Ježa omogoča bralcu odprto interpretacijsko stališče, čeprav bi lahko, gledano površinsko, prevajalcu očitali nedoslednost. Prav zato je v slovenskem prevodu doseženo neizrečeno sozvočje »tujina-očetovina-sinovina«, podobno kot je to v izvorniku »obczyzna-ojczyzna-synczyzna«.

Niko Jež je v svojem prevodu Gombrowiczovega *Trans-Atlantika* upošteval za prevajalca najpomembnejše razmerje do izvornika in avtorja. Razbral, razumel in rekonstruiral je v izvorniku vsebovan model sveta in podal kolikor mogoče celosten ekvivalent znotrajbesedilnega sporočanja položaja. Izpostavil je razmerja med evociranim modelom sveta in jezikom skupaj s presupozicijami, vpisanimi v medbesedne zveze. Prevod na eni strani presuponira informacije, znane slovenskemu naslovniku, na drugi strani pa hkrati približuje poljsko kulturo, in osvetljuje izjemnost Gombrowiczeve proze, ne da bi izpustil ludistični vidik, čeprav je bilo to glede na objektivne razlike med jezikovnima sistemoma poljščine in slovenščine ter sistemoma literarne tradicije zelo težko doseči. Prevajalec je Gombrowiczevo delo vpisal v razvojni lok slovenske književnosti, ne da bi okrnil njegovo umetniško, estetsko in svetovnonazorsko specifiko.